

ԱՐԵՒԵԼԱՆԱՅ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ԷԶՄԻԱՍԻՆ

ԳԱՐԵԳԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ

Յափրացած, յոգնած, պատրանաթափ սփիւռքին համար տարաշխարհիկ որակուելու արժանի սա հոգեվիճակը, թերեւս, հասկանալու մտադրութեան մը անձնատուր մասնաւորում մը, գէշ բառով մը մենաշնորհ(°) մը պիտի ուզէիք ընդունել Պարեգին Յովսէփեանին: Կ'աճապարէք: Կը հրաւիրմ Ձեզ որ թուէ մը կանչէք ձեր մտքին իր ընկերները, մեռած որքան ողջ: Համոզվիչ, սրտառուչ հանգիստութեանց հանդէս մը պիտի չուշանար համագրաւել ձեր հոգին: Մեռածները կրցան մեծ ըլլալ, վասն զի պաշտպանուած էին իրենցմէ ու զուրսէն: Անոնք որ, ութսունին, նոյնիսկ անկէ վեր (Արեւելեան 87ին աչքերը գոցեց, կէս մնացած կրթողական գործի մը վրայ), տակաւին մինչև երէկ, ու այսօր ալ կը սեղ-

ծագործեն, հայ ոգու յատուկ գեղեցկութիւններ, Խորհրդային Հայաստանէն յարգարուած ապահովեալ պայմաններով, մարգեր են, իրեն յար է նման, որոնք աշխարհէն իրենց կրած դառնութիւնն ու պատրանքները զրտած են կերպը փոխելու հոգու խաղաղութեան, գործածելով անմոռանալի թումանեանին այնքան չարարակոծ օրերը լուսապսակող տարազ մը, ու վերածած են այդ աշխարհին վրայ իրենց իմաստը իրենց ժողովուրդին գերագոյն բարիքին, իրենց պահելով թէյին բաժակը միայն, հացին շերտը, լայն, խորունկ լուութիւնը: Մի կարծեք թէ Միլլին դարու վանական կարգերէն կը խօսիմ: Կը խօսիմ մեծ հաւաքողներէն, մեծ գիտուններէն, մեծ կառուցանողներէն ուրոնք Նրեւանի համալսարանը հայ ողբելի ստեղծագործութեան կենդանի վառարան են յարգարած հիմա: Ու չեն մեռած Ագոնցը, Արեւելեանը, Մալխասեանը, ընդգէմ հողին ծանր փառսին որ կը ծանրանայ աւտոնց մարմնեղէնին վրայ: Նոյն հզօր կիրքը, հզօր հրգեհի մը նման կը պաշտպանէ, մեռնողներուն հետեւէն փաղանգները ողջութեան, նոր ուժերու յորգումի մը մէջ: Ահառեանը առանձին աստուածութիւն: Բանասիրականին մէջ ու կիրքը գերազանց ազգակ աշխարհին յազթելու: Անշուշտ աւտն ասպարէզ խնողուած է երրորդական, չորրորդական ալ գործօնութիւններով: Մոռցեք մահաց: Կեցեք պատկառ անոնց առջեւ միայն որոնք իրենց գերազանց կիրքը ըրին իրենց զբաղումները: Կէս գար առաջ Ալիւան, Տաշեան, Այալեանեան նման կիրքերով ու նման ճակատագրով:

Ու այդ կիրքը, նոյն աստուածութեամբ

- հմարանին,
- գիտունին,
- պատմիչին,
- հաւաքիցին,
- վերահազարդին,
- վերլուծողին,
- վերապազդիւնին,
- սեռամոլին

զրայ, որուն
անունն է
Պարեգին
Յովսէփեան:

Կամայական բաժանականութիւնը չէ մեր շնորհներուն, երբ այսպէս մէկ մարդէ մը ամբողջական երեսներ կ'ըլլան արատանելի: Կ'ընդունիմ որ զանազանութիւնը յաճախ ըլլայ ազգակ անարացման,

(°) Վերլուծող մը պիտի յուշանար Նյմարիւ որ մեր ժողովուրդին քաղաքական ճակատագիրը դարձած է ծանր խաթարման, այլադրման մը հոգեվիճակ յարեւածութենէն ներս: Չեմ իշխար պատմութեան խորքը, օգտագործելու համար Մեր Նախարարական, արքայական, կրօնական ծանր հակամարտութիւնները, իմ իշխան պաշտպանութեան, 1900 թ. արեւելաւայերը միայն ի հիմնական կը մտնեն արեւմտահայերուն հետ մէկ: Արեւմտի, արեւմտահայերուն, Նյմարիւ կենցաղական ծանր հարցերու մէջ երբևէ հաստատմանը կը պարզեն անբարե աստիճանները: Սփռւած որ հաստատմանին մէջն աւելի քանսինն է հաստատմանին մէջն, մեր օրէնքն արեւելեաններէն գէտ, հարկադրարար պիտի ընդեր երեւած անդուշակիւն այլադրման: Այսպէս Նյմար դարձած, արեւմտեան թելէն իրայ, հայ բանասիրութիւնը կը քորէ իրեն յատուկ անկերքն — Նկատի ունեցէ մշակման մարդերուն հետաւորութիւնը, Պերլին, Բարի, Վենետիկ, Վիննա, Պոլս — ու ինքնապաշտ լոյսակներով: Արեւելայայ բանասիրութիւնը, իր կերպով յաւել իր զիններ ամուր, խնամքով պահպանող ճառագայթումի մը պատկերը կուտայ: Կ'ընդունիմ որ Ահառեան մը, Ագոնց մը Նյմարային կը քորէ իրեն միացեալ գրութիւնները բայց իմ ընդունիմ որ մաքր գրութիւնները առանձին պիտի բաւեն իրան ինքնակերպութեան քորէ մեղք հազիւսի ընդուն: Ահա Նյմարային, Պարագայը, Տաշեանը, Պերլին, Տաշեանը, Տաշեանը անհամաձայն անուններ, բայց բարկեց իրենց գործը Նյմար: Տեղ դաժմին անհամաձայնութիւն (Տաշեանը կը գտնուի իր արեւելահայերում Նյմարային գտնուի ժողովուրդի անհազդարարութեան) բարի եղէ հակակայ . . . արեւմտային ճշմարտն ապահովարարութիւն: Նյմար ի Նյմարային Պարագայը պաշտպանել իր անկերքն հետազոտութիւնները փորձարարութեան մեծնելով: այլ հաստատու միայն իրողութեան, — Լայպնիցին պաշտպանութեան, որի կերպարանքն ապի իշխանիւն, այսօր զուրգործեցին երբ Նյմարային կ'այտարարէ:

մանաւանդ մեր դարուն յատուկ մասնաւորման պահանջին ընդմէջէն: Բայց պիտի ուզէի որ երեսներու նմանակ մասերուն փոխադրէիք վայել ուշադրութիւն: Այս վերադիրները, առանձին առանձին, կարող են լեցնել ճակատագիր մը: Ունինք օրինակները Տաշեաններուն, Ալիշաններուն: Այդ վերադիրները արգարութեամբ զիմաւորող զգայնութիւն, իմացականութիւն, որոնք ներթափանց փոխը կը վերածեն նիւթէն վեր զրութեան, գէթ անքոր մտատեսութիւն: Սխալի մէջ չեմ արկածախնդրելու՝ հոգին հասկնալու տհաւոր աշխատանքը Տաշեանին, երբ աւարտեց իր Յուցակը, կամ Ալիշանին երբ լոյսին բերաւ իր պատմական, հնաբանական մեծ գի կառոյցները: Տաշեան գոհ էր որ կատարած էր իր պարտքը, իր ժողովուրդին նշխարած քներն կըրցածը փրկելով: Ալիշան հպարտ էր որ հայոց պատմութիւնն ու հայոց աշխարհը, աշխարհագրութիւնը կը դառնային սեպհակաւնութիւնը զանգուածներուն: Բայց նոյնքան ապահով եմ որ երկուքն ալ չայցեւին խուլ, խորունկ, խոռոպապէս զգայնութիւնը հայոց մշակոյթին մնացեալներին: Ահա տարբերութիւնը:

Միկրորդաբար, կը յանձնեմ ձեր նշակատման միւս ալ պարագան: Վերի առանձնացումը զբաղանջներէն իւրաքանչիւրին համար Գարեգին Յովսէփեան, իր կիրքէն դուրս, կը վայելէ պաշտպանութիւնը նոյնքան հզօր իր հետաքրքրութեան

— Ամէն նոր բանէ! (*),

(*) Ինչպէս, թերեւս արդար տարազով մը, իմացականութեան կողմէ յայտարարեն յիշողութիւնը, հանգուծեն, թերեւս նշանակաւորագոր տարազով մը նկարագրութիւնը կը փութուի ընդունել զարգացման սակարանի կեանք: Զորքաւոր, հոս ինչպէս կերպարանական հարաբերութիւն, այլ իմացական իրութիւնը որ մարդ կ'ըլլայ իւրաքանչիւ մեր հետաքրքրութիւնները կըրթուի: Բայց երկու պարագային ալ վերադարձութիւնը նոյնքան արդար: Ձեմ զարդար չուր յիշողութեան հարցով, իմաստասիրական կարողութեմ մը ներս ահա հաստատ իմ գայլերուն յիշողութեամբ: Բայց զուտ նկարագրութիւնը երբ իմացական զգուշութեամբ մը առկ էր զորքեր, զգուշութեամբ է. և այդտեղ Օրբիտները արեւու եւն Գարեգինի ակնարկ վառարան, պայծառասան ժամանակագրականութեան արեւը անձնակերպ կ'արարեն, ինչ որ կ'ըլլայ իրենց հետադարձութեան, օրին մէջը այդ մթերութեան փութութիւնը արեւու անձնակերպ նկարագրով: Ահա նոր բան: Անշուշտ, բայց նոր իշխանութիւն: Գարեգին Յովսէփեան, առանձնակերպ ինչպէս ունի. . . Լ. Ս. Թերեմանին յափառել: Բայց միջոցին յանգեց զարգացման, արդիականութեան վրայ դրեցի եւ ուրիշ շատ մը երեսներ անհրաժեշտութիւնները զգուշութեամբ իր աշխատանքով ժամանակէ: Իր իշխանութեան հետ ապրող պարզով ամեն նորութեան այդ կարողութիւնը աշխատանքը կը բարեբարեւ: Յետոյ, կայ ուրիշ ալ շնորհ մը: որ ամենուն իր բաղնիքը: Հաւատարմ ներթափանցող

որով մտքի լայնութիւնը կը բարձրանայ ստեղծագործական յարգով արդիւններուն ընդլայնութեան: Հաւատարմը նախապայման, պարտաւոր է տեղի տալ, առաջնորդել կառուցումին:

Արեւելահայ բանասիրական կրթանքին մէջ կիրքէն դուրս — որ կեանք տարազով փոխարինելի բառ մըն է — նորութեան, նորութեան, կառոյցի սա փոխն ու տաղանապը, սա տարիանքը նոյնիսկ, չեմ երթար առաջ զանազանութիւն տեսակարար միջոց մը իրեն առաջարկել ընդմէջ արեւելահայ եւ արեւմտեան հայ բանասիրական զարգացումներուն: Բայց թելադրանքը իր լման կշիռը կը ստանայ երբ հայ ժողովուրդի զիւսթն համար վատնուած երկդարեան, կազմակերպուած աշխատանքին մէջ ուզէք զատել բաժինները: Մարդան — Պոլսին ալ միասին — իր մեծ համալսարաններով, ցեղագրական, գիտական հաստատութիւններով, հսկայական մատենադարաններով չէ գտած այնքան բան որքան յարգած է իրագործել էլ միջոցները իր համեստութեամբ միջոցներով: Մի մոռնալ որ այս essai-ն իբր օրոշարդի վերադիր ունի

— Արեւելահայ բանասիրութիւնը եւ էջմիածինը որուն երախտառատ, բազմաբաժան մէկ բանուորն է

— Գարեգին Յովսէփեանց:

Այս մարտուն աշխատանքը երեսակներու բաժնէն փորձ մը ինծի տուաւ տասնի մօտ յստակ պիտակներ: Ծնողում մը. — Կարտակները երբեմն պերճանքի առարկաներուն կը նմանին, մարդուն մը հիմնական կողմերը աւելի պայծառօրէն ցայտանջուլ ծառայող: Բանաստեղծ՝ Եղիշէ Պատրիարք Գրեգորեանը: — Անտարակոյտ: Բանասէր: — Իր մասնաւոր կարողութիւն վրայ: Քննադատ: — Հաւատարմը: Երբ իրեն ներկայացուած գիրքերուն վրայ վճռական տեղեկագրիներ կը ստորագրէր: Գատմարան: — Պիտի փութեմ հաստատականով զիմաւորել հարցունքներն որ հայոց պատմութիւն մը գտած է: Մատենագրութեան պատմիչ:

— Ոչ մէկ տարակոյտ, երբ ունինք իր-

տարգրել մասնաւոր կողմերը մը հարցին: Ահա ստեղծագործութիւնը: Գարեգին Յովսէփեան ինչ նմանի պիտարք տեսարաններուն որքան հայ մտաւոր մը կը խառնէ, ինչպէս պիտի խառնէ զերեւանականին, այսինքն զայն առանց ճանաչալ: Գ. Յովսէփեանին համար ի սկզբանէ եր հայ էլ-նայն: ապա՝ անոր տարբերը:

մէն հատոր մը, նուիրուած նոյն նիւթին՝ Պերմաթոս, այսինքն բեմբասմաց։ — Օ, սրբազան կախաճիւղը, պիտի փութային ազադակել իր խօսքը լսողները Եկեղեցւոյ բեմերէն։ Անգուցակաւ զասարժողը։ — Ինչպէ՞ս գնել նման հարցական մը երբ սեւ ռուսգներ տուաւ մեր դպրութեան ու Եկեղեցիին։ Ու այս ստորաբաժանումները այսօր մըն ալ երկարելի են ինքնին։ Եւ սակայն ընթերցողը հազիւ կը կասկածի թէ, պիտակներու սա շարքէն քանի մը հատը միայն արդար, պատշաճ, միբնաւոր գործածութիւններով, չեն վտանգեր վարկը ալյապէս փարթամ, մեծահմուտ իմացականութեան Սղիշէ Պատրիարք Դուրեանին։ Այս օրինակը կը նկատեմ բաւ, ցոյց տալու համար թէ հասարակաց գնահատանքին տաւորութիւնը որքան անվաւեր է յաճախ։ Դարեակներ Յովսէփեանի արդիւնքին վրայ գործադրուած սա պիտակումները կը պատշաճին, այդ մարդուն համապատասխան կարողութեանց ու առանց արդիւնքին այնքան սերտ ու սեռն, որքան միտը՝ ռուսներին։ Աւելին։ Այդ վերադիրները չեն ծածկեր առանձին առանձին, մասնաւորուած իմացական atelierներ, այսինքն՝ քիչ մը յաւակնոտ բացատրութեամբ մը գանկի պոստէ չեն պարտադրուիր մեր նկատաւման։ Անոնք, անոր հոգեղէն ճգոյր բայց մէկ անձնաւորութեան իրենց մասնաւոր նկարագիրները չեն տարէն պաշտպանող խորհրդակցներ։ — Բաւը հոս կը թարգմանէ մեր հոգիին զօրաւորագոյն, ազնուագոյն ցանկութեանց գումարը, արդէն գործածուած տարազով մը

— կիրքը, որ մինակ մեզ չի կործաներ, այլեւ երբեք մեզ կ'աճեցնէ մեզմէ շատ վեր արդիւնքներու առաջնորդելով մեր ազգակութիւնները, մեզ սանձելով — իրեն համար ուղեւոր — մեր աւելորդ հետաքրքրութեանց արտադրարարութեան մէջ թափառելէ ու մեր օրերը, ամիսները, տարիները, նոյնիսկ քառորդ դարը կը լծէ մէկ ու նոյն պաշտամունքին։ Հնուց խօսք է —

— Հոգիս յօժար է, բայց մարմինս տկար։

Գ. Յովսէփեան, հայ եկեղեցականի մարմին մը ունէր ինչպէս ամէնքս ունինք մեր մարմինները մեր աս ու ան պաշտօնադրութեան կնիքովը կնքուող։ Ան այդ

աղօթողէն, եկեղեցւոյ սպասաւորէն՝ բռնի առաւ հայ գիտունի դժուար մարմին մըն ալ։ Բացէք եկեղեցականը, որպէսզի համոզուիք թէ որքան շատ կ'ուզենք մենք այդ տիպարէն, նոյնիսկ կենքին գերաւգոյն վայելքներէն անոր հրաժարումը կը գնենք պայման մեզ ծառայեցնելու համար անոր ուժերը, քիչ անգամ յարգանքով, յաճախ նախատինքով վճարելով այդ հրակայական զոհողութիւնը։ Բացէք գիտունը ու ըսէք ինքի թէ ինչ կուտանք անոր, երբ անկէ այնքան շատ կ'ուզենք։ Գ. Յովսէփեան երկու առանձին սա զոհադրութիւնները յօժարական պարտադրած է իր մարմինին և միտքին։

Ի՞նչ էր, սարկաւազ, անոր գտածը, հայ մշակոյթէն։ Ուրիշ խօսքով, 1880ին հայագիտութիւնը քերականութիւն էր ու եղբիկ։ Աշխարհագրութիւն էր ու Արշալան։ Հայ մշակոյթի, իբր յղացք, չէր իսկ կանչւորած։ Ութսունամեակի, փառաւոր տան մը թիւրապալէ՛ անկալ, այդ մշակոյթին ոչ միայն յղացքը ազատագրած է երկրորդականին, այլ եւ անոր մէկ կերպարանքին, գրեթէ անգոյ, առնուազն երբեք կասկածուած հսկայ մէկ գեղեցկութեան գտիչը և փողարը իբրեւ, ինքզինքը գնած է մեր սիրոյն ու հիացման մէջ, մեծ բանուորներու միայն զիջումը սրտազին զգացումներով։ Հայ ժողովուրդի գիւտին առաջին և ամենէն երախտաւոր աշխատաւորներէն։

Վերի վերադիրները կը դաշնուէին, կը միաձուլուէին, ստեղծելու համար տիպարը — հէքեաթին հսկաներուն։

Գ. Յովսէփեան մէ՞կը, անոնցմէ։

— Հետագայ վերլուծումը պատասխանէն է այդ հարցականին։

Գ. ՕՇԱԿԱՆ

Սիոնի յայրորդական երեք թիւերով յոյս տեսած այս ուսումնասիրութիւնը մոտէն է Գիտիի տը գոր Գ. Օշական պատասխան է Վեհափառ Դարեգլին Կարողիկոս Յովսէփեանի գործին վրայ։